

BEX

HOBBY

TIJDSCHRIFT VOOR VERZAMELAARS

Redacteur: B. de Kock — Redactie-adres: „HOBBY“, 's-Gravendeelstraat 22B, Rotterdam-Zuid

Abonnementsprijs f 10.— per jaar — Losse nummers f 1.—

Voor abonnementen en advertenties: Uitgeversbedrijf Reflex, Rotterdam, Mathenesserlaan 310, Telefoon 35570, Giro 271500

een BIJZONDERE kwadraattegel

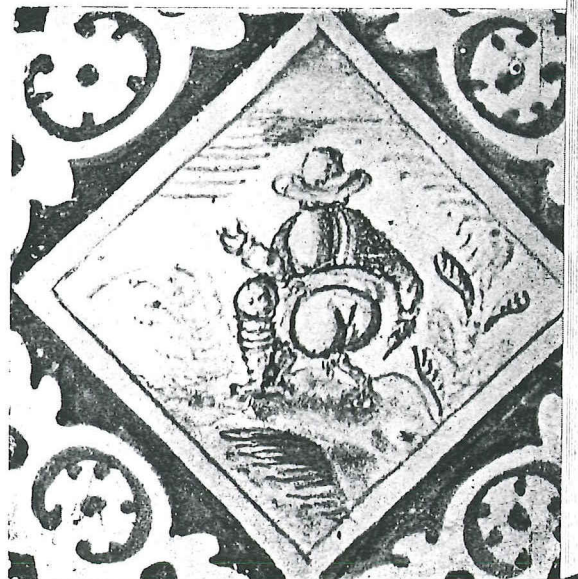
In het Februari-nummer 1949 schreven we bij afbeelding 1, bladzijde 81: „De verzamelaar doet het er mee, omdat cirkel- en kwadraattegels met actieve mensen — uitgezonderd dan de „ridders” — tot nu toe onvindbaar bleken.” Toen we dit schreven, wisten we, dat dit niet helemaal waar is. In een Rotterdamse particuliere verzameling bevindt zich namelijk de hierbij afgebeelde kwadraattegel, welke we met toestemming van de eigenaar in *Hobby* plaatsen.

De tegel is een unicum. We vermoeden dan ook, dat er op de werkplaats geen pons voor is gemaakt en dat de tegelschilder in een „lollige” bui de gehurkte man vlotweg binnen het omramende vierkant heeft gepenseeld. Blijkens het veelvuldig voorkomen van soortgelijke voorstellingen op blauwe tegels, mogen we concluderen, dat onze 17de eeuwse voorvaders het in dezen niet zo nauw namen; immers moesten dagelijks volwassenen en kinderen er tegenaan zien.

Ook in die dagen zal het voorgekomen zijn, dat de kleine meid vóór het „zoet slapen gaan” op Vaders arm mocht „prentjes kijken”. In de „verdachte wijk” te Rotterdam ten Oosten van het Rode Zand zijn wel andere tegels voor de dag gekomen, tegels met beslist pornografische voorstellingen.

Mocht een van de verzamelaars kwadraat- of cirkeltgels kennen of bezitten, waarop actieve personen voorkomen — al zijn het dan geen drinkers — dan worden we daarvan gaarne verwittigd.

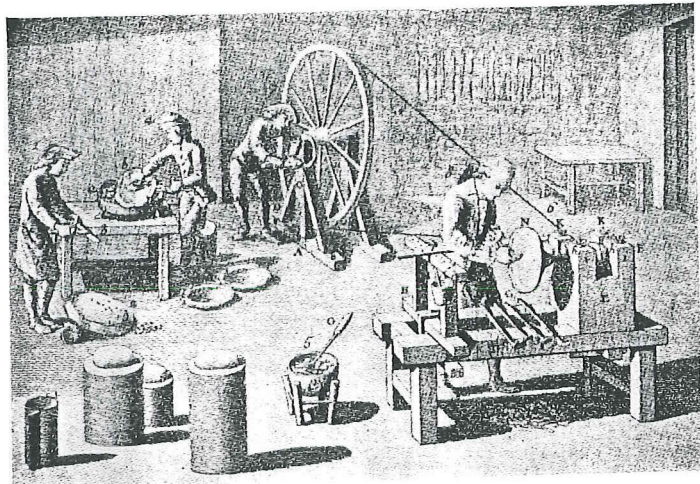
... Waar de keizer te voet gaat ...

In de Werkplaats van de Tinnegieter

door

Jaap Kruizinga

Afb. 1. Werkplaats van de tinnenpotgieter, naar 'n 18e eeuwse gravure.

Toen *Hobby* nog maar nauwelijks haar wankel schreden had gezet op de weg die naar „algemene bekendheid” leidt, nam zij een artikel op over „Oud Tin” (1e jaargang, bladz. 18-20). Precies een jaar later schreef H. J. E. v. Beuningen daarin over „Tinkeuren en Meesterstekens” (2e jaargang, bladz. 22-26). Thans willen wij U meenemen naar de plaats waar vele tinnen voorwerpen werden vervaardigd. We reizen daarvoor buitenslands, naar onze vrienden, de Belgen. Reeds eerder waren wij bij hen te gast en van dat bezoek legden we onze indrukken neer in het artikel over het Folklore-museum te Gent. Die stad en dat museum vormen opnieuw het doel van onze tocht. In bovengenoemd artikel beloofden we over de werkplaats van de tinnenpotgieter iets meer te zullen vertellen. Thans wordt deze belofte ingelost.

IETS UIT DE GESCHIEDENIS

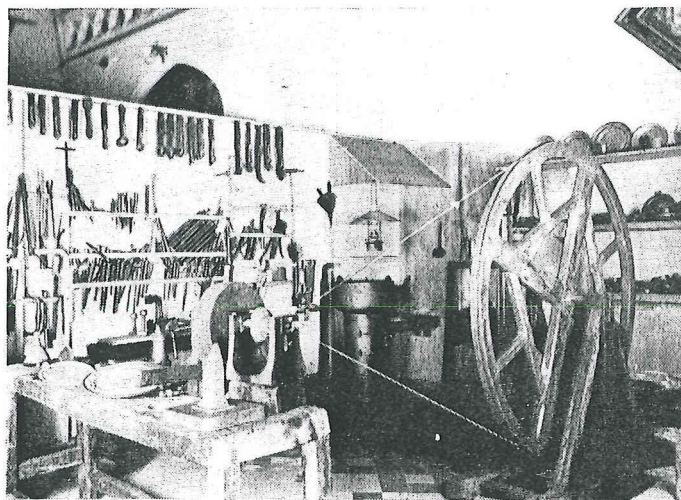
Reeds heel vroeg werden tinnen voorwerpen vervaardigd. In sommige Franse graven uit de Middeleeuwen werden verscheidene tinnen kelken gevonden en uit de XIe en XIIe eeuw dateren enkele tinnen bedevaarttekens. Dat we niet zoveel tinnen voorwerpen (in vergelijking met die van koper, zilver en goud) meer bezitten, is voornamelijk te wijten aan de zachtheid van het metaal en aan de tinpest, die dit metaal veelal aantast.

De tingieterij floreerde het best in de landen waar dit metaal werd gevonden, zoals Engeland, Duitsland, Zwitserland en Frankrijk. Aangezien dit in Nederland en België niet het geval was, moest het daar worden ingevoerd. De tingieters uit Gent gebruikten bij voorkeur Engels en Zwitsers tin. De mooiste tinnen voorwerpen zijn afkomstig uit Brussel, Mechelen, Yperen en Luik. Het tinnegieters-ambacht in Gent was steeds een kleine nering. Men vereenzelvigde haar leden veelal met loodgieters en zij werden niet als kunstenaars maar als gewone werklieden behandeld. Evenals op alle handwerken werd ook op het tingieten door het gilde grote invloed uitgeoefend. De oudste documenten betreffende deze nering, die door de eeuwen heen tot ons gekomen zijn, dateren in ons land uit de 14e en 15e eeuw.

De overheid van Leeuwarden schreef in 1493 voor dat de „tynnen kannen, die gepegelt¹⁾ waren” en waarin het bier getapt werd, het „stadtmerck” moesten dragen.

Het Fries Museum bezit een drietal bierkannen, die binnenin op de bodem een meesterteken dragen. Jammer genoeg zijn, evenals van de geelgieters (koperwerkmakers) ook van de Leeuwarder tinnegieters de platen met de meestertekens verloren gegaan.

¹⁾ Gepegelt, d.w.z. van binnen voorzien van pegels, merktekens waaruit de inhoudsmaat bleek.

Afb. 2. Zo wordt de werkplaats van de tinnegieter in het Folklore-museum te Gent bewaard.

Uit Amsterdam is ons een ordonnantie bekend uit 1475, waarin o.a. vermeld wordt: „Dat geen tynneghieter eenich tynwerc maken en moet dair meer loets toe is dan acht pont loets in 't 100." Dit betekent dat elke 100 pond tin voor fabricage-doeleinden mocht bestaan uit 92 pond fijn tin en acht pond lood.

De tinverkopers, die vroeger met de tingieters in één adem werden genoemd, waren in 1413 reeds ingedeeld bij het St. Martijns- of Comansgilde, het latere Grootkramersgilde. Een keur uit bovengenoemd jaar verbood de verkoop van kramerijen, tin- en koperwerk door lieden, die geen poorter of gildebrouder waren, tenzij dit op een Maandag geschiedde.

De tinnegieters, die hun verkoop tot die ene dag wilden beperken, behoefden dus niet eens lid van het Sint Maartensgilde te zijn.

De Amsterdamse vroedschap bepaalde in 1533 dat „tot noch toe geene ordonnantie noch policie geweest en is onder de gemeene kannemakers of tinnegieters, onder welck ambacht tot desen jegenwoordighen dag toe grote en diversche ongeregeltheden geweest zijn."

Er werd toen voor hen een reglement opgesteld waarin bepaald werd, dat hij die zich als meester wilde vestigen, eerst drie jaren lang bij een meester moest geleerd hebben en daarna zijn proef doen in tegenwoordigheid van keurmeesters.

Men stelde het gehalte van de tinnen voorwerpen nogmaals op 92% fijn.

Op alle kannen en ander rondwerk moesten de meester-tinnegieters hun letter met het nieuwe keurteken, n.l. 'n Bourgondisch kruis met het stadswapen, slaan.

Op platwerk, zoals schotels, moest hun letter met een hamer en kroon worden aangebracht. Alle tinnegieters waren aan deze ordonnantie gebonden en zij behoorden „onder de gilde van St. Maerten"

(en niet onder dat van St. Eloy, zie *Hobby*, Nov. 1946, blz. 19).

Later voegden de tingieters zich ook wel bij de gilden van aanverwante vakken.

Op de schitterende tin-tentoonstelling, die in 1927 te Leiden werd gehouden, was een „Ambachts- of Gildebrief der Tinnegieters, Lepelmaeckers ende Kruckendeckers" uit het jaar 1651 aanwezig.

Het beroep van tingieter ging meestal over van vader op zoon, waardoor de

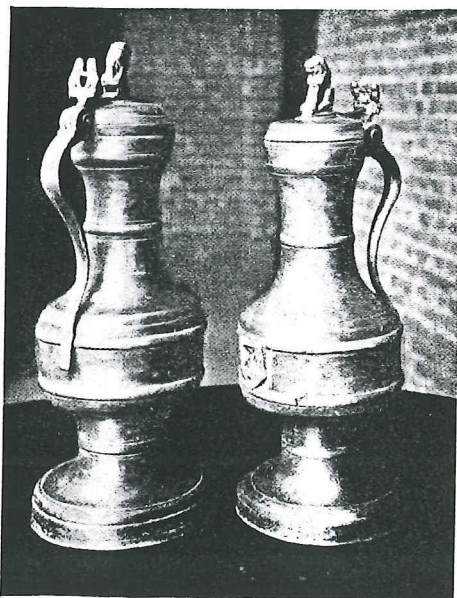

Afb. 3. Tinnegieterswinkel. Kopergravure van Jan Luyken, 1694.

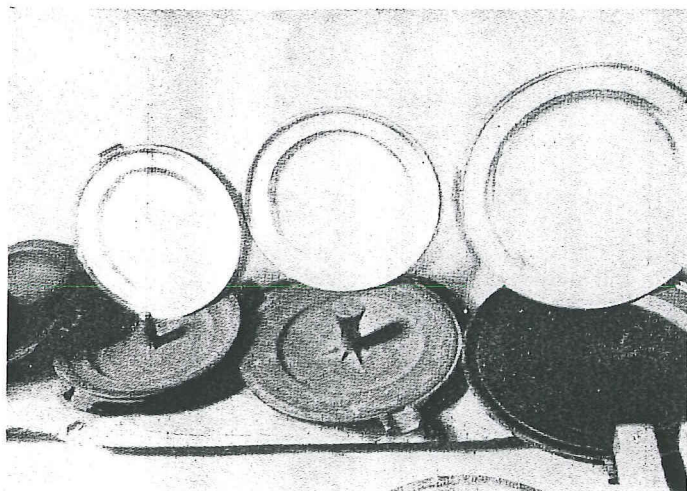
moeizaam verkregen vormen generaties lang in dezelfde familie bleven.

Om terug te komen op de Gentse tingieters: ook zij kenden een *reglement van nering*, een document dat uit 1355 dateert. Er werd daar niet gesproken van tingieter, maar van „tinnenpotgieter”, een benaming, die ook wij in het hiernavolgende zullen gebruiken. De tingieters bezaten zelf geen vormen, deze waren eigendom van de nering, die ze om de beurt aan iedere potgieter in bruikleen gaf. Wie die vormen kreeg, mocht er een bepaald aantal voorwerpen mee vervaardigen. Een inventaris, in 1432 te Gent opgemaakt, spreekt van 17 vormen, waarbuiten niets mocht worden voortgebracht. Dit aantal bleef tot in de 18e eeuw onveranderd.

De proef, die een Gentse tinnenpotgieter moest vervaardigen, wilde hij „meester” worden, bestond in de 15e eeuw uit het

Afb. 5. Schenkkannen der Schepenen van de Keure te Gent; werk van een tingieter uit Yperen. XVe eeuw.

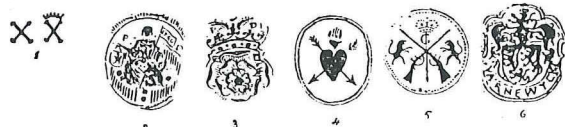
Afb. 4. Vormen voor het gieten van tingoed.

maken van een „halfliterwijnkan” en een geslagen schotel. De eeuwen brachten ook in deze vorm geen verandering en elke Gentenaar kon tinnenpotgieter worden, indien hij bovengenoemd proefstuk volbracht.

Omdat steeds dezelfde vormen gebruikt werden was er van verandering (in kunstvolle zin) geen sprake. Die beperkende bepaling was oorzaak, dat de schepenen van Gent zich tot andere tingieters moesten wenden, wilden zij „met de tijd meegaande” kunnen laten vervaardigen. Waarschijnlijk vond deze wonderlijke beknutting van de tinnenpotgieters haar oorzaak in de naijver van de goud- en zilversmeden. Deze nering bezat reeds vele eeuwen het monopolie voor de vervaardiging van „moderne” kunstvoorwerpen.

Elke goudsmid bezat eigen vormen, die hij naar de eis van de tijd en naar eigen goeddunken kon laten vervaardigen. Deze beperkende bepaling, die fnuikend werkte op de prestaties van de Gentse tinnenpotgieters, vond zijn weerga noch in Brussel, Mechelen en Antwerpen, noch in Duitsland, Frankrijk, Zwitserland en Holland. Alleen het gehalte van het mengsel was in deze landen aan bepalingen onderhevig.

Toen de Gentse tinnenpotgieter Gillis de Brun in 1532 op heterdaad betrapt werd bij 't vervaardigen van „moderne” tingieters-producten, moest hij voor de

Merken van Gentse tinnenpotgieters

Afb. 6. De roos der Tudors neemt op vele tinmerken een belangrijke plaats in.

schepenen der stad verschijnen. Zijn vurig pleidooi bij de „Brede Raad", waar hij in beroep was gegaan, mocht niet baten: hij werd veroordeeld. Is het te verwonderen dat de Gentse tingietersnering armlastig werd?

Het was tenslotte zelfs zo, dat wanneer een potgieter stierf, men zijn winkeltje sloot en zijn werken vernietigde. Hierdoor verminderde het aantal van deze neringdoenden en daardoor hadden de „overlevenden" wat meer werk!

Op 1 Maart 1902 stierf te Gent de laatste Vlaamse tinnenpotgieter Jacob Theofiel de Keghel. Gelukkig waren de familieleden van deze overledene hardnekkige verzamelaars. Zij hadden zich in de loop der jaren meester gemaakt van alle voorwerpen, die in gesloten tingietereien werden gebruikt en zo-

doende was hun werkhuis niet alleen de laatste, maar ook de best ingerichte Vlaamse tinnenpotgieterij. Nu is 't eigenaardige, dat de stad, waar de tinnenpotgieters eigenlijk steeds als paria's waren behandeld, de beste verzameling bezit van wat des potgieters is.

Door allerlei gelukkige omstandigheden slaagde het Gentse Museum voor Folklore er in 1915 in de gehele inboedel, die bestaat uit vijlen, boren, beitels en voorts vele oude tinnen voorwerpen, van de familie Keghel aan te kopen. De naam van dit tinnenpotgietersgeslacht behoort met gulden letteren in het toch al zo sombere geschiedenisboek der Gentse tinnengieters te worden geschreven.

HOE WERKT EEN TINNENPOTGIETER ?

Het werkhuis van de tinnenpotgieter, opgesteld in het Folklore Museum te Gent, brengt U volledig op de hoogte.

Het voornaamste onderdeel van dit oude bedrijf is de vorm. Zo'n vorm, die van ijzer of koper is vervaardigd, bestaat uit twee of meer delen. Dit hangt af van het voorwerp, dat vervaardigd moet worden. Zijn de verschillende delen in elkaar gezet, dan laten zij een ruimte over, die met vloeibaar tin wordt gevuld. Vooraf wordt de vorm ingevet en verwarmd, en daarna tussen tangen, op de bank vastgezet. Ook in Gent was het gehalte tin 92%, dat wil zeggen er mocht 8% lood en 92% zuiver bloktin worden gebruikt. Voor „gemeen" werk mocht $\frac{1}{3}$ lood toegevoegd worden. Men gebruikte in Gent vooral Engels en soms Zwitsers tin.

Met de verwarmde ijzeren gietlepel werd een hoeveelheid gesmolten tin uit de smeltkroes genomen en langs de gleuf in

de vorm gegoten. Reeds na een paar minuten had het te gieten voorwerp de nodige stevigheid en kon de vorm verwijderd worden.

Het gegoten voorwerp vertoont echter nog allerlei uitsteeksels en oneffenheden, die verwijderd moeten worden en hiervoor zijn talloze tangen en vijlen nodig. In een houten blok, dat de gehele vorm insluit, wordt het voorwerp nu vastgezet. Het geheel wordt op een spil bevestigd, die door een groot wiel, het z.g. jachtwiel, in beweging wordt gebracht. Met beiteltsjes (waarvan er pl.m. 100 verschillende zijn) „poetst” de tinnenpotgieter het gegoten voorwerp op. Tenslotte wordt 'n borstel, gedrenkt in een zeep-oplossing, gebruikt om het geheel een glimmend aanzien te geven. Kannen en zoutvaten, die uit verschillende delen bestaan, kunnen niet ineens gegoten worden. De afzonderlijke delen worden aan elkaar gesoldeerd.

Tinnen voorwerpen, die geslagen worden, ondergaan een andere bewerking. Een hoeveelheid tin met hoog loodgehalte wordt in dunne platen gegoten, daarna gesneden en op het onderdeel van de vorm gelegd. De tingieter slaat vervolgens met een houten hamer het tin in de vorm, waarna het dezelfde bewerkingen als bovengenoemd ondergaat. De „waardeerder” legt tenslotte de laatste hand aan het product van de tingieter. Klopt het vereiste gehalte, dan slaat hij het teken zijner goedkeuring in het voorwerp.

De hoofdletter X vormt 't oudste teken der Gentse waardeerders; het gaf de verzekering, dat het voorwerp uit Engels bloktin was vervaardigd.

Van de 15e eeuw af gebuikten zij een merk met de afbeelding der Gentse Stedemaagd, met de leeuw, gezeten in een tuin. Om geschillen te voorkomen, plaatsten zij in hun werk de initialen van de naam van de tinnengieter, die het voorwerp vervaardigde. Ook laatstgenoemde bracht zijn merk aan. Dit stelde van de 16e eeuw af de roos der Tudors voor, ook weer als bewijs dat Engels tin was verwerkt; voorts ontbraken de initialen van de vervaardiger niet.

Het is te begrijpen dat de grootte van

het merk gelijke tred hield met de afmetingen van het product.

Naast de twee vermelde merken vond men soms nog het teken van de eigenaar. Het waren naast de kloosters ook sommige gilden (o.a. van St. Sebastiaan en St. Antonius) en adellijke families, die hun merk of wapen er in plaatsten. Tot het begin van deze eeuw vinden we op tingoed twee merken, hoewel er van „tinwaardeerders” toen al geen sprake meer was. Door het plaatsnemen van initialen is het later gelukt vele tinnenpotgieters „thuis” te brengen.

Opmerking. Voor het schrijven van dit artikel en voor enkele illustraties, maakten wij een dankbaar gebruik van de bijdrage van de heer Julien Boes, getiteld: „De Tinnenpotgieterij te Gent” (O. Vlaamse Zanten, 10e jrg. no. 1-2, Jan.-Apr. 1935) ons toegezonden door de heer L. Verlodt, secretaris van bovengenoemde Bond. Voorts vermelden we als literatuur: „Altes Zinn” door Karl Berling, Berlin 1920; „Oud Tin” door A. J. G. Verster, Maastricht, 1928, en het hoofdstuk „Het Tinnegietersgilde” in „Amsterdamse Archiefvondsen” door Mr. W. F. H. Oldewelt, A'dam, 1942.

1712. Vrijdag 15 July is de definitive sententie van den Hove van Friesland uytgesproocken wegens 't vierjarig playdooy van Swanen tusschen de Ed. Hr. S. van Heemstra, van Humalda en Camminga van Burmania ter eenre en de Heer oude Collonel H. v. Glinstra ter anderen syden: 't welke gedagte H. v. Glinstra met alle de kosten gewonnen heeft en de drie heeren moeten volgens 's lands resolutie voor yder Swan 25 gouden guldens aan de Heere Glinstra betaalen.

H. Roucoma'es

Memori-pilaer

OOK TOEN

Brielle 1445. Item soe is overdragen mitten baeliu van mijns heren wegghen mitten alinghen gherecht, dat voert an alle vrouwen, die openbaerliken om ghelt sitten, of enich gheselschap van dier soerte huysen of houen willen, d'e sulen wonen westwaerts van Goessen Gherijts soens poerte ter Langhestraten poerte toe ende an die veste, ende nergent anders.

Pronck. B(erend) I(an) A(braham) Pronck werd 27 Maart 1817 te Oldebroek geboren. Ter gelegenheid van zijn 17e verjaardag blijkt hem dus het cachet te zijn geschonken. Stellig zal de jeugdige Berend vereerd zijn geweest met dit waardevolle geschenk en hij uitte zijn blijdschap door binnen in de schroefdeksel zijn naam te plaatsen.

Berend huwde in 1844 met mej. Johanna Schott, die hem vijf kinderen schonk onder wie slechts één stamhouder, n.l. Derk Theodorus Pronck. Deze werd geboren te Brielle 4 September 1850 en huwde te Haarlem 2 Februari 1882 met Jeannette Suzanna Lingeman.

Moge de voorgaande wapenbeschrijving de inleiding vormen om de eigenaar van het wapen op te sporen, zodat het cachet weer spoedig in de juiste omgeving vertoeft.

Wie onzer medeleden werpt echter het juiste licht op de puzzle Elzer of Pronck. Of hebben wij slechts te doen met een foutieve toeschrijving van dit wapen aan de familie Elzer? G. A. B.

Van allerlei.... ter aanvulling

Naar aanleiding van een artikel in *Hobby*, 3e jaarg. no. 7, maak ik U, voor het geval dat het U ontgaan mocht zijn, attent op het artikel van Dr. A. Wassenbergh over Het oude Tingietersbedrijf in Friesland in de vrije Fries 37 (1943) pag. 1-65. H. M. BRAAKSMA

In het artikel van J. Kruizinga „In de werkplaats van de Tinnegieter” (April 1949) neemt hij ons in de geest mee naar het Folklore-Museum te Gent om ons een tinnegieterswerkplaats te laten zien. Ons land mag zich echter gelukkig prijzen, zo iets ook te bezitten. Het Rijksmuseum voor Volkskunde „Het Nederlands Openlucht Museum” te Arnhem bezit namelijk een vrij uitvoerige inventaris van zo'n werkplaats, maar het museum moet deze, door gebrek aan expositie-ruimte, nog in depôt houden. Hierbij zijn ook gietvormen voor borden als afgebeeld op blz. 112.

*

Nog meer St. Joris-voorstellingen.

Bij de laatste aanwinst van schutterszilver voor het Nederlands Openlucht-museum te Arnhem komen de volgende stukken voor met een St. Joris-afbeelding.

I.

Halsketen van de schutterij te Strijp (N.B.) van het St. Jorisgilde. Het volrond gegoten figuurtje staat in een ajour medaillon waaraan een fraaie vogel hangt. Hieraan een drietal schildjes waarvan het oudste gedateerd is: 1598 t.n.v. Aert Cordaenen.

II.

Zilveren schild waarop St. Joris met inscriptie: Martinus van der Schoot Coninck anno 1749 S. Joris anno 1766.

THIJS MOL

HOBBY'S ZWANEZANG?

We weten het nog steeds niet zeker. Vast staat, dat de tegenwoordige Uitgever niet bereid is, een vierde jaargang het licht te doen zien. We kunnen dat billijken, zijn zelfs dankbaar gestemd voor de onbekrompen wijze, waarop hij ons in staat stelde, HOBBY het kleed te geven, dat het verdiende. Hierbij een woord van lof voor de N.V. Haagsche Drukkerij en Uitgevers Mij., waarvan de bekwame staf een belangrijk aandeel in de verzorging van het uiterlijk van ons blad heeft gehad.

Inmiddels worden door HOBBY-vrienden alle mogelijkheden nagegaan, die tot het voortbestaan van het tijdschrift (mogelijk in gewijzigde vorm) zouden kunnen leiden. Zeer waarschijnlijk hoort U er spoedig meer van.

REDACTIE HOBBY